

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNY IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

1. Nem egészen négy hét múlva három éve lesz, hogy SZTÁLIN »Marxizmus és nyelvtudomány« című első nyilatkozata megjelent. Három év nem sok idő, de elegendő arra, hogy bizonyos fordulat megtörténjék, többé-kevésbé lényeges változások legalább is meginduljanak. Ez a három esztendő számvetést kíván tőlünk arra nézve, mi a magyar nyelvtudomány helyzete és mi a jövője.

Amit most mondandó vagyok, éppen ezért sok pontjában csatlakozik ahhoz az előadásomhoz, amelyet az egyéves forduló alkalmából tartottam »Mit tettünk és mit tegyünk a nyelvtudomány ügyében a Sztálin teremtette fordulat után?« (Akad. Értesítő LVIII, 374—83.)

Nagyon-nagyon sajnálatos, azóta az a szomorú tisztesség jutott osztályrészemül, hogy Akadémiánk március 7-i gyászülésén a nyelvtudomány képviselőjeként meg kellett emlékezni arról a súlyos, pótolhatatlan veszteségről, amely SZTÁLIN halálával érte az emberiséget és a tudományt. Most is ki kell emelnem, hogy a tudományok közül a nyelvtudomány az, amely különösen sokat köszön Neki, — az előzmények után szinte azt köszöni Neki, hogy ez a tudomány van és lehet. Számunkra szerencse lett a szerencsétlenségben, hogy Ő utolsó megnyilatkozásai egyikében éppen a nyelv, a nyelv tudománya felé fordult. Sorsfordító állásfoglalásáért hálásak vagyunk, de annál inkább fájjaljuk az Ő idő előtti elvesztését, mivel szerettük volna és reméltük, hogy egyes vitatható kérdésekben még hallatja szavát.

2. »A szocializmus közgazdasági problémái« című legújabb és — szerfölött sajnós — legutolsó művéből — ha közvetve is — a nyelvtudomány szintén igen termékeny irányelveket meríthet. A jelen alkalom nem arra való, hogy erre nézve részletesebb fejtegetésekbe bocsátkozzam. Egy-két észrevételt talán mégis megengedhetek magamnak.

SZTÁLIN a munka első részének »A gazdasági törvények jellegének kérdése a szocializmusban« című 1. szakaszában a marxizmusnak a tudomány törvényeire vonatkozó álláspontját fejtegetve rávilágít arra, hogy a tudomány törvényei az ember akaratától függetlenül végbemenő objektív folyamatok visszatükröződései, azonban élesen kiemeli, hogy e folyamatokkal szemben

az emberek korántsem tehetetlenek, nincsenek megfosztva attól a lehetőségtől, hogy rájuk hatást gyakoroljanak (Szikra kiadás 6).

SZTÁLIN a nyelvvel kapcsolatban fényt derített arra, hogy az nem alap és nem felépítmény, nem alakul vagy fejlődik s z ü k s é g s z e r ú kapcsolatban vagy párhuzamban velük együtt, — összefügg velük, de megvannak a saját fejlődésének belső törvényei, illetőleg saját fejlődésének belső törvényei is.

Idézzük tőle : »A politikai gazdaságtan egyik sajátossága, hogy törvényei, a természettudomány törvényeitől eltérően nem hosszú életűek, hogy ezek a törvények — legalábbis többségükben — meghatározott történelmi időszak folyamán hatnak, azután pedig új törvényeknek adják át helyüket. De ezek a törvények nem semmisülnek meg, hanem az új gazdasági viszonyok folytán elvesztik érvényüket és letűnnek a színről, hogy helyet adjanak új törvényeknek, amelyek nem az emberi akarat teremtményei, hanem az új gazdasági viszonyok talaján keletkeznek.« (I. h. 8.) — Azt hiszem, ezekből az észrevételekből lényeges tanulságokat fejthetünk ki a nyelvre nézve is. A nyelv sajátosságánál fogva a vele foglalkozó tudomány egyes törvényei a maguk tartós érvényességükre nézve a természettudomány törvényeivel mutatnak közöséget, ismét mások : törvények vagy többnyire inkább tendenciák csak bizonyos időbeli korlátok, illetőleg dologi vagy társadalmi körülmények között élnek, vagy SZTÁLIN fogalmazását alkalmazva : »meghatározott történelmi időszak folyamán hatnak«. Amazok olyanok, amelyeket SZTÁLIN nyomán mint a nyelv fejlődésének belső törvényeit jelölhetünk meg.

Nem folytatom tovább. — De ennek a művének az alapján is alig hiszem, hogy helytelenül értelmezem SZTÁLINT, amikor azt gondolom, hogy ő elsősorban nem elméletet és különösen nem a valóságoktól függetlenített elméletet kívánt, hanem m u n k á t.

3. Ha a sztálini megnyilatkozások óta folyó szovjet nyelvtudományi munkálatokat számbavesszük, ha LAKÓ GYÖRGY akadémikusnak szovjet tanulmányútjáról nyújtott, illetőleg széles körben nyújtandó és megszívlelendő tapasztalatait, tanulságait mérlegeljük, akkor azt kell felismernünk, hogy a munkát ott a legteljesebb realizmus jellemzi. A terv, illetőleg a tervezés nem önmagáért és különösen nem a tervezőkért van, hanem azért, hogy megvalósuljon. Egy kevésbé tökéletesen megvalósult terv még mindig többet ér, mint bármilyen csillogó terveknek kaleidoszkópszerű forgatásával folytatott játék. — Realizmus jellemzi a szovjet nyelvtudományban az elmélet művelését is. Az a felfogás érvényesül náluk ezen a téren, hogy az elmélet nem »Ding an sich«, nem önmagáért kell csinálni, nem azért, hogy hangzatos, felületen mozgó szólamokkal azt a hitet ébresszék a kevésbé tájékozottakban, hogy ime! mennyire magunkévá tesszük a marxizmus szempontjait a nyelvtudományban, mennyire elmélyedünk a tudományunkba, illetőleg elmélyednénk abba, ha . . . amellet még dolgoznánk is. Persze a marxizmus a nyelv-

tudományban is több, keményebb, lelkiismeretesebb munkát követel, mint némely idealista vagy neorappista elmefuttatások.

Talán szabad mindebből a magunk számára is levonni a következtetést, hogy a helyes és hasznos elmélet alapjaiban a gyakorlatból van, de mindenestre a gyakorlat ért van.

Kívánatosnak kell tartanunk, hogy azok az elvi természetű fejtegetések, viták és állásfoglalások, amelyek a szovjet nyelvtudományban a SZTÁLIN fellépésétől előidézett fordulat óta nyilvánosságra jutottak és jutnak, minél nagyobb mértékben hozzáférhetőek legyenek számunkra. És ez bizony nagyon is nem így van! »A dialektikus és a történelmi materializmus kérdései I. V. Sztálin nyelvtudományi munkáiban« című 1952. évi Szikra kiadványon kívül nyomtatásban a múlt évben nem kaptunk semmit. Amit a Nyelvtudományi Intézet Közleményei sokszorosításban közlétesz, az fontos és hasznos, de távolról sem elegendő. Tudomásunk szerint felsőfokú intézményeink elég bőségesen készíttetnek fordításokat, de ezek — úgy látszik — szinte zár alatt vannak. — »Sic rebus stantibus« néha bizony szinte az az érzésünk támad, amit az Irodalmi Újság »Egy író naplójából« című közleménye (1953. április 23. 8. l.) azzal humorizál ki, hogy a marxista nyelvtudós elhallgatja saját véleményét és ezzel törbe csalja az idealistát.

Magától értetődik, nem azt akarom az előzőkkel mondani, hogy csupán passzív közegül szolgáljunk a szovjet tudományban végbemenő mozgalmakhoz, nem azt, hogy egyszerűen csak átvegyük az onnan induló rezgéseket, és magunk ne is próbáljunk rezgéseket kelteni, új hangokat megütni. Semmiestre sem tartanám helyesnek, hogy pl. idényszerűen számítsuk vagy ne számítsuk bele a hangtant a nyelvtanba, aszerint, hogy egy vagy más szovjet kollégánk így vagy amúgy nyilatkozik ebben a kérdésben.

Egyébként a marxizmus realizmusát, amely az elmélet és gyakorlat egységét annyira előtérbe állítja, jó volna érvényesíteni még egy irányban: lehetővé tenni, hogy nyelvészeink rendszeresen megismerkedhessenek a szovjet nyelvtudományi kutatás különösen jelentős konkrét termékeivel és eredményeivel is. Azt talán felesleges külön hangsúlyoznom, hogy a példa mennyire gondolatébresztő, ösztönző, sőt magával ragadó lehet.

4. A múlt év legjelentősebb eseménye számunkra a Szegeden november 14—15—16-án tartott II. országos nyelvészkongresszus volt. A kongresszus tárgyalásainak ismertetésébe és értékelésébe nem bocsátkozhatom bele. Felesleges is, mert hiszen a most jelenlevők többsége bizonyára résztvevője volt a kongresszusnak is. — A szegedi összejövetel sereg- és helyzetszemle volt, de indulásnak is kellett lennie a jövő felé. Ezt célozták a megbeszélések eredményeként hozott határozatok. Módomban volt most átnézni a határozatokat. És ezen az alapon mondhatom, hogy nagyon sok üdvös dolgot tartalmaznak. Azonban azt is kijelenthetem, hogy a határozatok félévvel meghozataluk után is csak határozatok: tettek, tények, egyelőre nem születtek belőlük. Hogy a szegedi

kongresszusnak — ennek a nem egy tekintetben megkapó, elmozdító és érzelemébresztő élménynek — a hatása szinte egészen elpárolgott, annak nem utolsósorban az az oka, hogy a kongresszusról szóló beszámolók közzététele még mindig nem történt meg, sőt előreláthatólag nagy idő telik abba, amíg megtörténik. Így természetesen a határozatok is addig többé-kevésbé stílusgyakorlatnak számítanak.

5. A szegedi kongresszus jelentőségét emelte, hogy a Magyar Dolgozók Pártja megbízottjaként jelen volt rajta és tárgyalásaiban is részt vett MÓD ALADÁR. Sőt éppen ő volt az, aki a kongresszus tanulságait is eddig legérdemesebben törekedett levonni.

MÓD ALADÁR »Az anyanyelvi oktatás és a magyar nyelvtudomány néhány kérdéséről« című, a Társadalmi Szemle 1953. januári számában (VIII. 1. szám) megjelent közleményében behatóan, emelkedett szempontból és jelentős megértéssel — az elismeréssel nem fukarkodva — szól hozzá nyelvészetünk időszerű kérdéseire. De amikor köszönetünket nyilvánítjuk neki, egyszersem kötelességünknek tartjuk egyes pontokon helyreigazítani vagy kiegészíteni a cikkében foglaltakat.

Engem az a megtiszteltetés ért, hogy többször, mégpedig behatóan foglalkozik velem. Ezért talán nem szerénytelenség, ha főképen az engem érintő részeket hozom most szóba.

Módtól idézem : »A mondat eredetének és tartalmának ilyen értelmű felfogása, az irracionális és megfoghatatlan «lélek» és «lelki tartalom» feltételezése eleve lehetetlenné teszi a mondat és a gondolat valóságos mibenlétének és törvényszerűségeinek reális vizsgálatát, a fiziológia, pszichológia, nyelvészet és filozófia együttes munkáját követő tudományos elemzést.« (I. h. 70.) — Nem hiszem, hogy e b b e n (több másban talán igen) a múlt ideológiai örökségének a »hordozója«ként volnék hibáztatható. B. M. ТУЕПЛОВ a maga Pszichológiájában, amely nálunk is egyetemi tankönyvül szolgál, miután I. fejezetében a lélek és a lelki élet idealista értelmezéseit cáfolja, ezt írja : »Maga a «lélek» szó megmaradt szóhasználatunkban. Továbbra is használjuk, de a materialista pszichológiában «lelken» nem anyagtalan létezőt értünk ; ez a szó egyszerűen az ember lelki életét jelenti. — A lelki élet (pszichikum) a magasan szervezett anyag sajátos tulajdonsága.« (I. m. 4.) Ha ТУЕПЛОВ felfogásával összevetem a lélekkel, a lelki jelenségekkel kapcsolatos megjegyzéseimet, fejtegetéseimet, nem látok ellentétet, még ha a nálam szereplő és a Módtól különösen hibáztatott »lelki tartalom« kifejezést tekintem is, és — mondjuk: ТУЕПЛОВot is figyelembe véve (pl. i. m. 95) — nem tudom vállalni, hogy ha a nyelvben az érzelmi, indulati indítékokkal számolunk, sőt komolyan számolunk velük, akkor 'misztikummal cserélnők fel a nyelv és gondolkodás valóságot tükröző reális logikai tartalmát' (i. h. 69). — De még kevésbé tudom vállalni, hogy ezen a téren lényeges botlásokat követtem el, amikor JEM. GALKINA-FEDORUK »A nyelvtudomány alapvető kérdései Lenin műveiben« című tanulmányának ismertetésé-

ben ezeket olvasom: »A mondat az ítélet anyagi, nyelvi burka, az ítélet kifejezésének és létezésének formája, de nem minden mondat fejez ki ítéletet. A mondat szerkezete és az ítélet szerkezete több okból kifolyólag is eltérhet egymástól, mivel a nyelv nemcsak tudattartalmakat, hanem indulati és akarat tartalmakat is kifejez. Ez utóbbiaknak nyelvi kategóriákkal történő kifejezését, a kifejezés eszközeit és jellemző sajátságait azonban alig tanulmányozták eddig, és a nyelv racionális és érzelmi elemeinek kölcsönös viszonyát sem állapították még meg.« (A Nyelvtud. Int. Közl. III, 74.) Az ismertetés befejező része: »A nyelv szubjektív és objektív tényezőinek, az érzelmi és racionális tényezőknek vizsgálatával sem foglalkoztak még a szovjet nyelvészek, pedig V. I. LENIN és I. V. SZTÁLIN munkáiban filozófiailag már ez is meg van alapozva.« (I. h. 75.). — Különben MÓD maga is igen helyesen szól arról, hogy a nyelvtudomány mai fő feladatául jelölhető ki az új társadalmat megtanítani »a szocializmus eszmeiségének, gazdag gondolati és érzelmi [én ritkítottam] világának« a kifejezésére (vö. i. h. 53).

MÓD ALADÁR kifogásolja: hogy »az ellenforradalmi korszakban a nyelv egész népünk nevelése szempontjából alapvető kérdéseinek vizsgálata helyett nyelvészeink az irredenta politika szolgálatában a régi Magyarország helységneveinek, régi családneveknek [inkább: s z e m é l y n e v e k n e k] az elemzésével foglalkoztak, aminek kapcsán egyoldalúan a szóelemzés, az etimológia került a nyelvészeti munka középpontjába« (i. h. 69). — Nem mondom, hogy nemzetpolitikai szempontok egyáltalában nem játszottak bele a múlt négy évtized tulajdonnévkutatásába, de ezek a mozzanatok is túlnyomórészt védekező és nem támadó jellegűek voltak, legtöbbször védekezések az elfogult tudománytalanság ellen. Azonban tulajdonnévkutatásunk a maga zömében éppen a sztálini elvek értelmében igen jelentős mértékben járult hozzá ahhoz is, hogy a nyelven át fontos, egyébként felderíthetetlen, sőt fel sem vehető társadalom-, népesedés- és településtörténeti kérdések megoldhatók legyenek.

Egyébként a tulajdonnévfejtés a mi szófejtes-munkálatainknak csupán egyik hányada. Ugyanakkor jelentős mértékben és magas színvonalon folyt a magyar szókincs közszói elemeinek az etimológiai feldolgozása is. — Ha valaki a nyelvtudomány különféle ágaiban folytatott és folytatandó munkát szerves egységben tekinti, akkor látnia kell, hogy az etimológia — szavak és szólások eredetének és történetének a nyomozása — nem valami járulékos művelet, felszínen való játszadozás vagy mellőzhető fényűzés, hanem a nyelvészet szinte minden ága sikeres művelésének a feltétele. Nem túlzunk, ha azt mondjuk, hogy az etimológia mindenben benne van, de viszont az etimológiában is minden benne van. — E néhány szóban elő kellett állnom az etimológia apológiájával, mivel nem volna szerencse, ha visszaesés történnék nálunk a nyelvtudomány ez ágának a művelésében, aminek a haladottságáért a legilletékesebb szovjet nyelv tudósok is elismeréssel illetnek bennünket. — Természetesen az apológia nem az egyoldalú vagy szűkkörű etimologizá-

lás mellett akar szólni. Abban igazat kell adnunk MÓDNak, magunk is hasonlóan vélekedünk, hogy erőteljesen rá kell vetnünk magunkat a nyelvtudomány más — valóban elhanyagolt — területeinek a művelésére is. De ennek korántsem lényeges feltétele közszoji vagy tulajdonnévi nyelvelemeink etimológiai vizsgálatának a visszaszorítása.

6. Mindenesetre erről a helyről is örömmel nyugtázom azokat a méltányoló megjegyzéseket, amelyeket MÓD ALADÁR a cikkében »A magyar irodalmi nyelv« címen tartott szegedi előadásomról tett. — De a méltánylásnak ez a folytatása: »A pozitívumok mellett azonban rá kell mutatni Pais akadémikus munkájának nyelvészetünk általános problémáit tükröző hiányosságaira. E hiányosságok elméleti forrása a materializmusnak és magának a nyelvtudomány szerepének korlátozott felfogása.« (I. h. 63.)

Magam az előadás alkalmával jeleztem, hogy az egyáltalán nem valami kimerítő és végleges munkálat, egyéb okok mellett azért sem, mivel az idő nagyon is korlátozott mértékben állott rendelkezésemre. Azt is jeleztem, MÓDNak magának is, hogy az előadásra készült szövegnek sok részét, így különösen a XVI. század harmincas éveiiig terjedő korszak tárgyalását teljesen elhagytam. Gondolom, ebben MÓD talált volna egy s más felfogása szerint valót. Azt, hogy fejtegetéseim hiányosak, esetleg hibásak, magam tudom a legjobban. Sajnos, ahogy a körülmények állnak, alig remélhetem, hogy a régóta meglehetősen szívemhez nőtt téma érdemleges kidolgozására sort kerithetnék. Mindenesetre rajta leszek — egyébként eddig is eléggé rajta voltam —, hogy mások, köztük tanítványaim ilyen irányban minél eredményesebben munkálkodjanak.

Szegedi előadásomban hívtam fel a figyelmet arra, hogy hét-hat esztendővel ezelőtt egy nyelvész munkaközösség — valamennyire az én közreműködésemmel — úgy akarta kivenni a részét a szabadságharcok megünnepléséből, hogy egy húsz íves kötetben a reformkor és 1848—1849. nyelvi mozgalmait mutatta be több oldalról és a társadalommal, az étellel való kapcsolataikban. A kötet elkészült, de megjelenését a meg nem értés vagy a talán nem egészen jó akarat megakadályozta. Jelenthetem: az Akadémia első osztálya kiadványtervébe ez a kötet fel van véve, és bizonyos átdolgozás után remélhetőleg hamarosan meg is jelenik, hogy — amit előadásomban mondtam — vele az emlékezés sok tekintetben hatóerővé váltódjék át.

MÓD ezt is írja: »[PAIS] mialatt együttműködésre hívja fel a magyar írókat, előadásában csak a múlttal foglalkozik, a jelent nem bírálja. A teret itt egészében átengedi az élő irodalomnak, az íróknak.« (I. h. 65.) — Tettem ugyan néhány, a jelen irodalom nyelvét illető megjegyzést, azonban csakugyan a jelenre kevésbé terjeszkedtem ki, — a jelzett okokból.

7. Előadásomban egy ilyen részlet volt: »A nyelvhelyesség nem nyelvtudományi probléma. A nyelv védelmezésének, egyszersmind fejlesztésének a kérdései nem intézhetők el a nyelvtudományi felfogásmód alapján, amely

természetszerűen tényeket ír le, vagy okokat derít fel, de nem követendő szabályokat és tilalmakat állapít meg. A nyelvhelyesség szempontja, a nyelvi jelenségeknek értékelő szemlélete elsősorban társadalmi, politikai, irodalmi vagy egyéb, a nyelvtudomány körén kívül eső — részben ösztönszerűen, részben tudatosan ható — tényezők eredője. Azonban nyelvtudományi tájékozottság, a nyelv fejlődésének tudományosan megalapozott ismerete nélkül általában nem lehet megtalálni az értékeléshez a helyes szempontokat. Csak aki e téren kellő iskolázottsággal rendelkezik, az bírja tisztán látni, hogy a törekvés, a nyelvállapotot bizonyos igen gyakran önkényes törvények szerint megmervíteni, éppen úgy hiba, mint a nyelv alakulását egyes személyek vagy kisebb-nagyobb csoportok szeszélyeinek és nem egyszer politikai célzatainak teljesen kiszolgáltatni.« — MÓD szerint: »Pais, bár nem egy cikkében helyesebben foglal állást, ebben az előadásában elméletileg nyelvészeinknek a tudomány és a gyakorlat viszonya helytelen értelmezését tükröző álláspontját fogalmazza meg.« (I. h. 64.)

Amit MÓD ALADÁR az én a nyelvtudomány és nyelvművelés viszonyára vonatkozó felfogásomként kritikával illet, azt 1930-ban írtam meg a Magyar Nyelvtudományi Társaság nyelvművelő jutalmának odaítélésével kapcsolatban és tettem is közzé (MŰ. XXVI, 237—8). Azokban a megjegyzéseimben idestova negyedszázada voltaképen GOMBOCZ ZOLTÁNNAK a nyelvhelyesség és nyelvművelés irányában meglehetősen negatív álláspontjával szemben nyilatkoztam meg. Bevallom, meglepett, hogy ezek — amint MÓD írja — úgy érthetők, hogy »[PAIS] átengedi a teret a spontán fejlődésnek, és lemond a tudomány valóságát formáló aktív szerepéről« (i. h. 64). A nyelvművelés terén valóban nem vallottam és a MÓD-féle kritika után sem vallom a nyelvtudomány mindenhatóságát vagy kizárólagos illetékességét. Miután SZTÁLIN rámutatott, hogy a nyelvnek különleges helyzete van az emberi életjelenségek között, azt hiszem, joggal gondolhatunk arra, hogy a nyelv tudományának a szerepét sem kell, sőt nem is lehet teljesen más tudományok szerepe szerint megítélni vagy megszabni.

A szegedi előadásban mondtam és MÓD is idézi ezt: »a nyelv ügye nemcsak a nyelvészeké, hanem az egész nemzeté és a nemzetben belülről k ö l t ő k é p e n [most ritkítottam] a nemzet szívverését elsősorban érző és közvetítő költőké és íróké.« Ezzel én korántsem akartam mondani, de nem is mondtam, amit MÓD olvas ki belőle: »Pais akadémikus e l s ő s o r b a n [én ritkítottam] az írókat tekinti az irodalmi és köznyelv alakításában iránymutatónak« (i. h. 68). A »különösképen« meg az »elsősorban« rokonértelműek, de nem azonos értelműek, legalább én nem annak érzem őket. Én fenn is tartom azt a véleményemet, hogy az íróknak, költőknek »k ö l t ő k é p e n« közülük van a nyelv ügyéhez. A nyelv a kifejezés, de nem utolsósorban a művészi kifejezés eszköze is. És hogy a művész: a költő vagy író miképpen alkalmazza, alakítsa vagy teremtsen, azt nem lehet teljesen tudományos szabványok,

nyelvhelyességi rendelkezések szerint igazítani. Sőt ha irodalmi nyelvünk fejlődéstörténetébe beletekintünk, az eddigi futólagos szemlék alapján is észre kell vennünk, hogy az eredetileg művészi fogantatású stílusalakulatok mennyire értékes: élő és éltető elemeivé váltak a közösség nyelvének. — Tudós és művész nem azonosulhat, noha törekedniök kell és lehet is bizonyos közösségekre és megértésre. Nem lenne szerencsés, ha a kő-technikai szakértő mondaná ki a döntő szót arról, hogy a szobrász miként alkossa meg művét. És ennél is nagyobb mértékben így vagyunk a nyelvvel kapcsolatban. Annak idején pl. Vörösmarty nyelvéről, újabban Ady nyelvéről elvont tudományos fogalmak szerint nyelvhelyességi határozatokat hozni, éppen a nyelv fejlődésére nézve járt volna kedvezőtlen következményekkel.

8. Az 1951. és 1952. év nyelvtudományi terméséből jelentőségénél fogva két egyéni munka emelkedik ki: BÁRCZI GÉZA akadémikusé az egyik: »A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék«, KNEI ZSA ISTVÁN akadémikusé a másik: »Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig«. Nem akarom, nem is szükséges méltatni a szerzőket és alkotásaikat: ismertetésük és elismerésük megtörtént, elismerésük elsősorban azzal, hogy mindketten a Kossuth-díjjal való kitüntetésben részesültek. SZTÁLIN hatása alatt a történeti nyelvtudomány nálunk is elnyerte a lehetőséget, hogy hibáit, hiányait levetkőzve korábbi nem csekély sikerei után lendületesen továbbfejlődjék. A BÁRCZI- és KNEI ZSA-féle művek a bizonyosságai annak, hogy nyelvtudósainkban megvan a képesség kitűnő, mintaszerű munkák alkotására, olyanokéra, amelyek ösztönzőkké lehetnének. A lehetőség megvan, de ez a lehetőség inkább csak elvi, a gyakorlati kivitel már többnyire nehézségbe ütközik, mivel itt hosszabb lélekzetű tevékenységre volna szükség, és csak rövidebb lélekzetre futja.

MÓD ALADÁRTÓL idézem: »A materializmus, a történeti fejlődés és a tudomány bizonyos értelemben korlátozott felfogásának együttes következménye, hogy a nyelvtörténet, illetve irodalmi nyelvünk kialakulásának története [PAISNÁL] úgy kerül elemzésre, mintha a múltat nem elsősorban a jelen kérdéseinek megoldása szempontjából kellene tanulmányoznunk. Valójában a múlt nagyon is időszerű példát mutat számunkra.« (I. h. 64.) — Egy véleményen voltam és vagyok MÓD ALADÁRRAL. Hogy ezt nem utólag fedezem fel, idézem a KNEI ZSA-féle kiadványhoz korábban készült, a kiadványból elhagyott és a Magyar Nyelv legutóbbi, 1952. decemberi számában (XLVIII, 237—40) napvilágot látott előszavának a befejező mondatát: »A BÁRCZI és KNEI ZSA nevét viselő kiadvány egyaránt azt tanúsítja, hogy a nyelvvel összefüggésben a múlt nem csupán emlék, sőt nem is csupán magyarázat, hanem mint általában a társadalomtörténeti fejlemények esetében tapasztalhatjuk: a jelenben és a jövőre ható tényező.« Ezt a véleményt vallom annak az általánosabb felfogásomnak az összetevőjeként, amelyet többször kinyilvánítottam: a tudomány kötelessége, hogy az élet előtt járjon mint annak egyik legfőbb fejlesztője (Akad. Értesítő LVIII, 375). Az, hogy említett előadásomban

nem eléggé sikerült ezt a véleményt életre váltani, nem egészen rajtam múlt. A vélemény különben nem csakis az enyém, hanem a magyar nyelv történetének más jelenlegi búvárlóié is.

A múlt évnek nevezetes kiadványa a nyelvészet köréből az »Ormánysági Szótár«: a címlapján olvasható jelzés szerint: »KISS GÉZA szótári hagyatékából szerkesztette KERESZTES KÁLMÁN.« Az egyik legfontosabb magyar nyelvjárás szó- és kifejezésanyagának gyűjteménye és feldolgozása tárgyi, néprajzi s egyéb tudnivalókra vonatkozó tájékoztatókkal. Egy a magyar nyelvért rajongó áldozatos életnek munkáját alakította egy fiatal szakember a kegyelet és avatottság kitűnő összeegyeztetésével a nyelvtudomány és egyéb tudományok megbecsülhetetlen értékekkel zsúfolt kincsesládá. — Valamit vele kapcsolatban nem hagyhatunk említés nélkül. Nem-szakemberek, de a bizottsági vitája során szakemberek is kifogásolták, miért tartalmazza a köznyelvi szóanyagot vagy a köznyelvi jelentéseket. Nemcsak a magam nevében mondom: azért, mivel egy regionális szótár, amilyen ez is, enélkül nem felelhetne meg a feladatának, nem tenné lehetővé a nyelvjárás és köznyelv összefüggéseinek a felismerését. Tehát az ilyen anyag felvételéről a következő regionális szótárakat illetően nem tudunk lemondani.

9. A fontosabb akadémiai tervmunkák állásáról és a munkálatok sikeres folytatása érdekében ajánlatos tennivalókról nyujtanék némi tájékoztatást.

Időszerűségben és jelentőségben első helyen szerepel anyanyelvünk leíró nyelvtana. Éppen ezért lett a mostani nagygyűlés egyik osztályelőadásának a tárgyává. Nem volna helyes az előadásnak elébe vágnom. Az előadáshoz, valamint a leíró nyelvtan ügyéhez tehát majd a zárószóban teszem meg észrevételeimet és terjesztem elő vele kapcsolatos javaslataimat.

A nyelvművelés ügyével összefüggésben — részben MÓD ALADÁR kritikájára is válaszul — legyen szabad idéznem azt, amit az 1951. június 29-i ülésen elmondottam: »SZTÁLIN hatásának egyik örvendetes mozzanata, hogy felébredt a nyelvhelyesség és a nyelvművelés kérdései iránt való érdeklődés... Sajnos, hogy ezen a területen nemcsak nincs folyamatban, de nem is indult meg a szervezés, tervszerűsítés. És nem hallgathatjuk el, hogy ebben Akadémiánkat terheli nem annyira a mulasztás, hanem — sokban önhibáján kívül — a tehetetlenség. A tehetetlenség azért, mivel ebben a körben különösen kevés a szakemberünk, és akiknek ilyen irányú fogékonyságuk volna, ilyen irányban kiképezhetnék magukat, másféle — szintén fontos — munkakörökben nélkülözhetetlenek. — Hozzátesszük ehhez, hogy itt megint érvényesítenünk kell az imént kiemelt szempontot: a tudományt a gyakorlattal összekapcsolni, illetőleg a tudományt az élet szolgálatába állítani. Némely nyelvtudományi tekintélyek ellenében nem voltam azon a véleményen, hogy passzív nyelvészkedéssel a nyelv alakulásának, változásainak tényeit egyszerűen meg kell állapítanunk, tudomásul kell vennünk, pusztán csak az a feladatunk, hogy hűvös tárgyilagossággal

megmagyarázzuk őket. Régebben kinyilvánítottam azt a nézetemet, hogy mivel a nyelv bizonyos korai szakaszokban maga magára, önkéntelenül, öntudatlan és szándéktalan folyamatokban fejlődik, azért nem volna helyes a nyelvet fejlődésében később is teljesen szabadjára hagyni. A fejlődés dialektikájával is együttjár, hogy ami érthető, pl. a 950 vagy 1211 körüli társadalmi, művelődési vagy egyéb viszonyok között, az nem okvetlenül kötelező az 1800-as évek elejének vagy az 1945–1951-es időszak gyökeresen módosult körülményei között. Természetesen nem azt akarom ezzel mondani, hogy a tudatos és szándékos újítás, művelés marri értelemben kirobbanthatja a nyelvet önmagából.» (Akad. Értesítő LVIII, 380).

Azóta az Akadémia 1951. évi nagyhetének keretében lefolyt a Nyelvművelő Bizottság ankétja. LŐRINCZE LAJOS »A nyelvművelés elvi kérdései« címen tartott rajta előadást. Ezzel összefüggésben érdekes és sok pontjában termékeny vita alakult ki. Főképen BÁRCZI akadémikus hozzászólása ragadott meg lényeges mozzanatokot. Az ankét anyaga megjelent az Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei II. kötetében, a BÁRCZI-féle hozzászólás és LŐRINCZE rávonatkozó megjegyzései pedig némi bővítéssel a Magyar Nyelv 1952. évfolyamában is. — Az ankét mindenestre hozzájárult bizonyos elvi szempontok tisztázásához, de gyakorlatilag — talán aligha tévesen ítélek, ha úgy nyilatkozom — nem éppen kedvezően állunk. És bizony kár, hogy nem nagyon volna megokolt módosítanom fentebb idézett 1951. júniusi megjegyzéseimet, noha a Nyelvtudományi Intézet nyelvművelő munkaközössége elismerésre érdemes erőfeszítéseket tesz : tagjai cikkeket írnak, előadásokat tartanak a rádióban, a Szikrában és egyebütt. Jó hatást várhatunk LŐRINCZE LAJOS »Nyelv és élet« című megjelent kötetétől, amely az ő különböző helyeken közzétett cikkeit, előadásait foglalja magában. »A nyelvművelés elvi kérdései« című kötet kézírata készen van ; kár, hogy a megjelenése elhúzódik. — A Nyelvművelő Bizottságban nemrég tárgyaltuk, hogy igen örvendetesen fokozódnak az igények, sőt követelmények a nyelvhelyességi szempontok érvényesítésére nézve. S e téren az Akadémiától várnak támogatást. Ezzel összefüggésben ott megjegyeztem, itt is kijelentem : sem a Nyelvművelő Bizottság, sem az Akadémia Nyelvtudományi Intézete — jelenlegi munkaerőviszonyai mellett — nem vállalkozhatik kiadványoknak, munkáknak nyelvhelyességi lektorálására. Ellenben arra igenis vállalkoznánk, hogy fiatal szakembereket ebben az irányban kiválasztanánk és kinevelnénk, s ők mint állandó vagy alkalmi munkatársak rendelkezésére állhatnának az intézményeknek, vállalatoknak. Ha irodalmi lektor kell, miért nem lehet nyelvi lektor is?

Az Értelmező Szótár — el kell ismernünk — dolgozó társainak létszáma és a technikai eszközök tekintetében kivételesen kedvező helyzetben van. Az 55.000 címszót tartalmazandó, két kötetre, mintegy 2200 lapra tervezett szótár nyers kézírata elkészült ; ennek ellenőrzése, megszerkesztése, végleges formába öntése folyamatban van. A további munkálatok sikerességének

biztosítéka, hogy azok irányítását, fő ellenőrzését BÁRCZI GÉZA vállalta el. A szótár végleges kéziratának elkészülte 1954-re várható.

Nem ilyen kedvező, amit a Nyelvatlaszról mondhatunk. Két évvel ezelőtt s azóta ismételen hangsúlyoztam, amint hangsúlyozták mások is, hogy a Nyelvatlasszal kapcsolatos munkálatok, amint általában a nyelvjárás-gyűjtés a sztálini nyilatkozatok értelmében is nemcsak igen fontos, hanem szerfölött sürgős is, talán a legsürgősebb nyelvtudományi feladat. Nem akarom megismételni az 1951-ben mondottakat. De valamire mégis utalnom kell. Akkor, amikor Göcsej legbelsejében Nagylengyel határában megfeszített, sőt hősies, de aránylag rövid munkával olajpatakokat sikerült fakasztani a földből és olajtavakat megtölteni velük (Szabad Nép 1953. május 14. 3. l. A geológus), sietnünk kell, hogy az egyik megbecsülhetetlen kincs: a hazai nyersanyag kitermelésével természetesen együttjáró környezeti és társadalmi változások ne fenyegezzenek ősi kincsünknek: nyelvünk egyik legfontosabb változatának megörökítés nélkül való elvesztésével. — Általában aggasztó, hogy a nyelvatlaszgyűjtés, de új nyelvjárási anyagnak a felgyűjtése is lassabban halad a tervezettnél, részben mivel a kiválóan képzett és gyakorlott gyűjtők egy részének, főképen az egyetemieknek alig van módjuk ezzel a szívük szerint való feladattal foglalkozni, részben pedig mivel új szakemberek képzésére nincsenek meg a lehetőségek. — BÁRCZI GÉZA budapesti és KÁLMÁN BÉLA debreceni egyetemi intézeteiben öröndetesen halad az eddigi közléseknek, gyűjtéseknek új Magyar Tájszótárrá való feldolgozása.

Kellőnek minősíthetjük a Nyelvtörténeti Szótárral kapcsolatos — a budapesti egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének munkaközösségére tartozó — műveletek előremenetelét. Remélni lehet, hogy első részként nem távoli időben előállhatunk egy kiadvánnyal, amely a glosszák, szójegyzékek és XVI. századi szótáraink anyagát foglalja magában.

A Nyelvtörténeti Adattárnak megvan a gyűjtési sémája, és a megejtett próbagyűjtés alapján megindult a végleges gyűjtés.

Van, de éppenséggel nem elegendő mozgás a legklasszikusabb akadémiai feladat, a Nagyszótár körül. Nem sikerült adminisztratív lépések következtében a Nagyszótárnak nincs egyelőre megfelelő személyi és anyagi kerete. Hogy a munka érdemleges ütemben nekiindulhasson, mindent el kell követnünk. Közölhetem, hogy a Nyelvtudományi Bizottság legújabban a mű szerkezetére nézve olyan állást foglalt el, hogy a jövődi Nagyszótár egyik tagozata az 1772-től 1900-ig, a másik 1900-tól a jelenig terjedő időszakaszra terjedjen.

A »Magyar szókészlet finnugor elemei« című tervmunka személyi és anyagi nehézségekkel küzd. Az eddig gyűjtött anyag rendezése a belső munkatársakat annyira lefoglalja, hogy gyűjtést csak külső munkatársakkal lehet végeztetni, de ezt is nagyon szűkösre méretezett keretben. A munkára vonatkozó öt éves terv teljesítése így legalább is kérdéses. Pedig aligha kíván külö-

nősebb magyarázatot, hogy itt együttes magyar és finnugor nyelvészeti érdekekről, sőt nem csekély mértékben nemrég még vezető finnugrisztikánk becsületéről is van szó, egy olyan haladó hagyománynak a folytatásáról, amelynek két úttörő képviselőjéről: Sajnovics Jánosról és Gyarmathi Sámuelről akadémikus társunktól, ZSIRAI MIKLÓSTól a múlt évben kitűnő és hatásos monográfiát kaptunk.

10. Egy nagyon fontos kiadványnak, a nyelvészeti munka régóta nélkülözött segédeszközének, a Nyelvtudományi Közlemények JUHÁSZ JENŐ készítette mutatójának a megvalósulását várhatjuk a közeli jövőben.

Bízunk abban is, hogy ugyancsak nemsokára egy új nagyszabású, szláv jövevényszavaink szótári feldolgozását nyújtó kiadvány szerzőjeként üdvözölhetjük KNEZSA ISTVÁNT.

Az Akadémiának az utóbbi években kelt nyelvészeti kiadványai között az anyagközlések számban és terjedelemben jóval meghaladják az értekező, fejtegető munkákat. Ezért szemrehányások hangzanak el. A szemrehányások jogosultak, de nem egészen úgy, ahogyan a szemrehányók képzelik. Azt mi nem fogadjuk el, hogy az anyagközlés sok, — az nem sok, ellenben magunk is tudjuk és sajnáljuk, hogy az értekező munkálat kevés, igen kevés. Ezért pedig a szemrehányás nem annyira az értekező művek el nem készítőit illeti, mint inkább azokat, akik ebben — elhisszük, jóhiszeműen és jószándékkal — akadályozzák vagy legalább is hátráltatják őket.

Ezzel összefüggésben bátor leszek néhány őszinte megjegyzést tenni. Még nem is nyílt titok, hanem nyilvánvaló, hogy az idősebb és fiatalabb munkaerőknek a tudományos érdekek szempontjából nem mindig a leghasznosabb, sőt nem egyszer haszontalan módon való igénybevétele az, ami károsan befolyásolja a mi területeinken a tudományos termelést, anélkül, hogy ennek fejében más irányban valamennyire is komoly nyereségeket lehetne elkönyvelni. Kelletlenül több a tényekbe, munkába át nem váltódó és át nem váltható adminisztráció. — Ugyanazzal az ügygel ugyanazok a személyek 4—5—6 fokon foglalkoznak, és nem egyszer a döntés után derül ki, hogy a nem megfelelő előkészítés vagy tájékoztatás miatt hibás állásfoglalások részesei lettek. Pl. így jártunk legújabbán az imént említett rendkívül fontos és nagyon sürgős kiadvánnyal, a Nyelvtudományi Közlemények mutatójával: ezt négy fokon vérző szívvel ugyan, de mellőztük, s akkor derült ki, hogy a terjedelmére nézve teljesen hamis adatok alapján döntöttünk. — A tervek többségükben adminisztratív célokra készülnek, és jelentős részükben tervszerűen tervek maradnak, vagy pedig helyet adnak más terveknek. A tervmegbeszélések így nagyrészt kevésbé kellemes és még kevésbé hasznos időtöltési alkalmak. — Valóban gyakran szinte látomásaim vannak, hogy dzsungel vesz körül, amelyikből nem tudok szabadulni, s amelyben lektorálás-leopárdok, program-pumák, terv-tigrisek és ankét-oroszlánok leselkednek rám. — Ennek következménye, hogy az utóbbi években legnagyobb méretű egyéni

tudományos munkám egy nem egészen két íves közlemény a Magyar Nyelv legutóbbi számában, ami egyébként a szubjektív papírpocsékolás vádját vonta rám.

11. Ha a nyelvtudomány területén az értekező munkálatok mennyiségét relatív és abszolút mértékben növelni akarjuk, s ha — ami ezzel sokban egybevág — az utánpótlás fejlődését elő akarjuk mozdítani, az Akadémiának rá kell térni arra, hogy kisebb méretű tanulmányok, dolgozatok megjelentetését vállalja vagy támogatja. Amióta az új Akadémia kiadói tevékenysége megindult, azóta hangoztatom ezt, mindeddig kevés sikerrel. Remélem azonban, hogy a fordulat ebben a vonatkozásban nem soká késik, s mind a megindulandó Nyelvtudományi Értekezések című sorozat, mind pedig a Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai hamarosan több kisebb méretű, de nem csekély értékű dolgozatot, értekezést fogad be, s így beigazolódnik, hogy a tíz vagy több íves »könyvméret« nem kritériuma annak, hogy valamely munka a nyelvtudomány gazdagodása lehet. — Különb ez a sorozatok kínálóznak a jövőendő aspirantúra-dolgozatok megjelentetési helyéül is.

Eddig is felhívtam, most is felhívom a figyelmet, hogy az év elejétől a tudományos munkakészség fokozására életbe léptetett ösztöndíj- és prémiumrendszerrel szemben tájékozatlanság és bizonytalanság van. Az az érzésem, hogy a vele célba vett tudományos rétegek nem látnak benne realitást vagy fantáziát. Nem volnék meglepve, ha a serkentő hatása jóval kevesebb volna, mint amennyire számítottak. Azt hiszem, nem ártana előre gondolkodni erről, nehogy zavarba jussunk, amikor majd döntésre kerül a sor.

12. A nyelvészeti folyóiratok körüli helyzetről jót nem mondhatok, rosszat most nem akarok mondani. — Csak egyet jegyzek meg! Azok — az enyhén minősítve — »balfogások«, amelyek — egyre világosabban kiderül — nem csupán velem, illetőleg az én szerkesztésemben szerencsétlenkedett Magyar Nyelvvéle összefüggésben előadótak, remélhetőleg — optimista vagyok — végre valahára beláttatják az Akadémiai Kiadó és Akadémiai Nyomda intéző tényezőivel, hogy nem egészen a magyar tudomány van ezekért a vállalatokért, hanem valamennyire ők is a tudományért vannak. Amíg ennek a belátásnak konkrét jeleit nem tapasztaljuk, addig nem érdemes beszélni sem az idevágó, sőt sajnos, a húsunkba vágó kérdésekről.

13. 1951. júniusi előadásomnak egyik részlete: »Akadémiánk legelsőrendű kötelességei közé tartozik, hogy a tudományt összeegyeztesse a gyakorlattal, annak az elvnek az értelmében, hogy a tudomány az életért van. SZTÁLIN fejtegetései nyomán megerősödik bennünk az a meggyőződés, hogy a nyelvet, de a nyelv tudományát sem szabad elszigetelten tekinteni és értékelni, hanem hasznosítani kell szinte számtalan irányú összefüggésekben, a tudományt itt is, mint más vonatkozásokban gyakorlati velejárokkkal kell munkakörünkbe vonni.« (I. h. 379—80.) — Azt hiszem, amit itt mondok, eléggé közös meggyőződésből fakad azzal, amit MÓD ALADÁR így fejez ki: »A nyelv-

szetnek a XVIII. és XIX. században az irodalommal együtt aktív, mondhatjuk harcos és cselekvő szerepe volt nemzeti kultúránk megalapozásában, de nem kevésbé cselekvő és aktív szerep vár rá az új, formájában változatlanul nemzeti, de tartalmában szocialista kultúra általánossá tételében.» (I. h. 53.)

Ahhoz azonban, hogy a tudomány gyakorlati téren valóban hatni tudjon, tömegtulajdonná kell válnia. S ez azon fordul meg, megfelelőképpen tudjuk-e népszerűsíteni. — A régi Akadémiának egyik fő programmpontja volt a tudományok népszerűsítése. És hogy ez a program nem maradt írott malaszt, azt Könyvkiadó Vállalatának nagyszerű könyvsorozata tanúsítja, amely évtizedeken át a hazai és külföldi tudományosság legfontosabb eredményeit tette a nagyközönségnek is hozzáférhetővé. Nyelvészeti folyóiratainknak: a Nyelvőrnek és a Magyar Nyelvnek egyaránt gondjuk volt a népszerűsítésre. S amióta én is a Magyar Nyelvet szerkesztettem, ügyeltem arra, hogy lehetőleg minden számban legyenek olyan közlemények, amelyeknél fogva nem csak a címlapon fityeg ott: »Közérdekű folyóirat a művelt közönség számára«.

A tudománynépszerűsítés jelentőségének a tudatában mondtam 1951-ben is: »Nyelvészeink azzal, amit SZTÁLINTól kaptak, a maguk szűkebb körében meglehetősen foglalkoztak. Azonban azt a fokozott érdeklődést, ami SZTÁLIN fellépésének a hatása alatt általánosan támadt, korántsem elégítették ki hírlapi közleményekkel vagy a népszerű időszaki sajtó révén. Az igaz, ezért nem egészen ők a felelősek, hanem azok is, akik ilyen irányban nem fordultak hozzájuk, nem ösztönözték őket.« (I. h. 377.) — Amit két éve mondtam, az teljes mértékben érvényes ma is: A nyelvtudomány a sajtóban nem kap hangot, illetőleg betűt, mivel egy-két elszigetelt nyelvhelyességi apróság közlése alig tekinthető a nyelvel szemben tartozó kötelezettség lerovásának.

A nyelvtudomány népszerűsítésének területén kedvező fordulatot várhatunk a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat megalakulásától, illetőleg szélesebb méretekben való kifejlesztésétől. A Nyelvtudományi Társaság is bekapcsolódott az Ismeretterjesztő Társulat munkájába és már ebben az évben tíz előadás tartását vette tervbe. Indulásnak ez elég örvendetes. De nem csupán a nyelvtudománynak érdeke, hogy nagyobb, egyre fokozódó szerepet kapjon a tömegek nevelésében, és eredményeinek népszerűsítése révén más tudományokkal együtt ott legyen a tömegmozgató tényezők között.

14. Az utóbbi időszakban meglehetősen sokat foglalkoztattak bennünket a kritikával kapcsolatos kérdések. Ezért egy-két szót erről is. Hogy a tudomány haladása szempontjából mennyire fontos a kritika, azt fölösleges itt fejtegetnem. Kritika kell, de megfelelő kritika! Hogy pedig a kritika megfelelőhessen hivatásának, ahhoz elsősorban számolnia kell azzal, hogy a kritika nem lehet öncél, nem lehet adminisztratív formáság, amit több-kevesebb papiroson intézünk el. Pedig több kritika esett meg nemrégiben, amelyre az ilyenféle jegyek nem csekély mértékben illettek. — Igen! kritikát kapunk,

és a kritikát természetesen vállaljuk is. A kritika megbecsülése azonban véleményünk szerint nem azonos az előtte való eleve meghódolással. Tehát a kritikát vállaljuk, sőt meg is szívleljük, ha a hibáztatás forrása valóban bennünk van, és ha a bírálónak nem az az alapjogcíme, hogy ő nem dolgozik, hanem mástól követeli a tőle el nem végzett munkát, mégpedig a tökéletes munkát.

15. Tessék megengedni, hogy befejezésül a magyar nyelvtudománynak egyik legidőszzerűbb és nem kevésbé érzékeny kérdésére tapintsak rá. — Néhány idősebb nyelvész társammal, barátommal bizonyos idő óta úgy érezzük, hogy a magyar nyelvtudomány művelőinek a közhangulata romlóban van, valami meghasonlásféle kezd köztük lábrakapni. Nem értjük meg egymást; félreértjük, sőt nem ritkán félremagyarázzuk egymás szavait, cselekedeteit. Az az együttműködési szellem, amely évtizedeken át fő biztosítéka volt a magyar nyelvtudomány sikereinek, mintha bomlásnak indult volna. — Nem akarom most mindennek objektív és szubjektív okait hánytorgatni. Meglesz a módunk, hogy más alkalommal beszéljünk róluk. Sőt meg vagyok győződve, hogy ha elfogulatlanul gondolkozunk és ítélünk önmagunkról és egymásról, hamarosan kiemelkedünk ebből a hangulatvölgyből és teljes lendülettel vetjük rá magunkat azokra a feladatokra, amelyeknek a véghezvitelét kedvünk és lelkiismeretünk szerint magunk is akarjuk, de nemzetünk és társadalmunk is elvárja tőlünk.

A tudomány az életért van, — és a mi életünk legyen a tudományért!

